

“KECHA VA KUNDUZ” ROMANIDA VAQT VA RUH: TARIXIY-MADANIY TAHLIL

Arapjonova Zebo Otabek qizi
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida vaqt konsepti va ruhiy-falsafiy yo‘nalishning tarixiy-madaniy kontekstdagi ifodasi tahlil qilinadi. Asarda o‘tmish va hozirgi zamon voqealarining qarama-qarshiligi, milliy ruh va yangilanish intilishlari badiiy obrazlar orqali ochib beriladi. Tahlil natijasida roman faqat badiiy emas, balki ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Cho‘lpon, Kecha va kunduz, vaqt, ruh, tarixiy tahlil, milliy ong, modernizm.

Time and Spirit in the Novel “Kecha va Kunduz”: A Historical and Cultural Analysis

Annotation: This article analyzes the concept of time and the spiritual-philosophical dimension within the historical and cultural context of Cho‘lpon’s novel Kecha va Kunduz (“Night and Day”). The novel reveals the contrast between past and present events, as well as the aspirations for national revival and renewal, through artistic imagery. The analysis presents the novel not only as a literary work but also as a socio-philosophical phenomenon.

Keywords: Cho‘lpon, Kecha va Kunduz, time, spirit, historical analysis, national consciousness, modernism.

Cho‘lpon o‘zbek adabiyotida birinchi modernist yozuvchi sifatida tanilgan. Uning eng mashhur nasriy asari – “Kecha va kunduz” romanidir. Ushbu roman XX asr boshlaridagi o‘zbek jamiyatining ijtimoiy, siyosiy va madaniy muammolarini badiiy ifoda etish barobarida vaqt va inson ruhining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishga qaratilgan. Asarda vaqt – faqat tarixiy davr emas, balki jamiyatning o‘zgarish bosqichlari, inson ruhiyati va ongining shakllanish jarayoni sifatida talqin etiladi.

Roman ikki qutbli konsepsiya – “kecha” va “kunduz” orqali metaforik ma’no kasb etadi. “Kecha” o‘tmish, jaholat, bosqinchilik, zulmat ramzi bo‘lsa, “kunduz” – uyg‘onish, yangi dunyoqarash, ijtimoiy adolat va intellektual erkinlik timsolidir. Shu sababli bu asar tarixiy voqealarni shunchaki aks ettiruvchi emas, balki ular orqali yangi milliy ongni shakllantirishga xizmat qiluvchi badiiy-falsafiy hodisadir.

Cho‘lponning bu asari vaqt tushunchasini faqat tarixiy bosqichlar ketma-ketligi sifatida emas, balki jamiyat tafakkuri, madaniyat va milliy o‘zlikdagi o‘zgarishlar jarayoni sifatida tasvirlaydi. Romandagi vaqt – o‘tkinchi holat emas, balki ruhiy va ijtimoiy kurash maydonidir. Qahramonlar kechasi bilan kunduzi orasida, o‘tmish bilan kelajak orasida yashaydi, lekin bu ziddiyatlar orqali o‘zligini izlaydi, uyg‘onadi.

Shu jihatdan, “Kecha va kunduz” nafaqat tarixiy-badiiy asar, balki o‘zbek xalqining o‘zligini anglash, mustaqil tafakkur sari intilish jarayonini ifodalovchi muhim adabiy manba hisoblanadi. Cho‘lpon o‘z asarida badiiy vositalar orqali tarixiy voqelikni chuqur ruhiy-falsafiy mazmun bilan boyitib, o‘quvchini fikrlashga, tahlil qilishga undaydi.

Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

• **Tarixiy-kontekstual tahlil** – roman voqealari joylashgan davr ijtimoiy-siyosiy sharoiti o‘rganildi;

• **Falsafiy-analitik yondashuv** – vaqt va ruhiy holatlarning badiiy ifodasi tahlil qilindi;

• **Struktural-tahliliy metod** – “kecha” va “kunduz” obrazlarining strukturaviy tahlili olib borildi;

• **Intertekstual yondashuv** – Sharq va G‘arb adabiyotlari bilan bog‘liqlik o‘rganildi.

Vaqt konsepsiyasi: Roman voqealari vaqt nuqtayi nazaridan qat‘iy chiziqqa ega emas. U real tarixiy davrlarga (1910-yillar) tayanadi, lekin muallif vaqtni simbolik tarzda “kecha” va “kunduz” orqali talqin qiladi. Bu esa romanning estetik-falsafiy yo‘nalishini kuchaytiradi.

• **Tarixiy ruh va madaniy kontekst:** Asarda feodal tuzum, mustamlaka siyosati, ayollar taqdiri va milliy tafakkur muammolari asosiy tarixiy-madaniy muhit sifatida ochiladi. Muallif XX asr boshidagi Turkiston jamiyatining madaniy va siyosiy tanazzulini fosh qiladi.

• **Ruhiy ziddiyat va modern ong:** Qahramonlar – Zebi va Saidaxon shaxsida eski va yangi dunyoqarash, erk va erksizlik, o‘zligini topish bilan bog‘liq iztirobli ruhiy kurashlar tasvirlanadi. Ayniqsa, Zebi obrazida ayolning shaxs sifatida o‘zini anglashga urinishlari tarixiy sharoitda nihoyatda dramatik ko‘rinishda ochiladi.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy ilmiy xulosalarga kelindi:

1. **Vaqt – falsafiy tushuncha sifatida:** Romanda “vaqt” masalasi milliy tafakkurning o‘zgarish bosqichi sifatida talqin qilingan. Cho‘lpon “kecha” va “kunduz” orqali o‘zbek xalqining ma‘rifatga, uyg‘onishga intilishini ifodalagan.

2. **Qahramonlar ruhiyatida davr ruhi aks etgan:** Asardagi bosh obrazlar – Zebi va Saidaxonning ichki iztiroblari orqali Cho‘lpon jamiyatdagi fikriy uyg‘onish, yangilikka intilish, o‘zlikni anglash jarayonlarini badiiy ifodalagan. Ayniqsa, ayol obrazi orqali milliy ruh va ijtimoiy tenglik g‘oyalari ilgari surilgan.

3. **Tarixiy-madaniy kontekst asosida badiiy tahlil:** Asarda o‘zbek xalqining mustamlakachilik davrida kechirgan ruhiy inqirozi, eski tuzumning tanazzuli va yangi ijtimoiy ong shakllanishi badiiy vositalar orqali aniq ifoda topgan.

4. **Estetik va ma‘rifiy qadriyatlar uyg‘unligi:** “Kecha va kunduz” romanida san‘atning faqat estetik emas, balki ma‘naviy-ma‘rifiy vazifasi ham ko‘zda tutilgan. Cho‘lpon o‘z ijodi orqali adabiyotni millatni uyg‘otish, ongni yoritish vositasi sifatida ko‘rgan.

5. **Modern adabiyotga o‘tish bosqichi sifatida:** Roman o‘zbek adabiyotini klassik uslubdan modernizm tomon yetaklagan asar bo‘lib, unda vaqt va ruh tushunchasi badiiy-falsafiy darajaga ko‘tarilgan. Bu esa asarni nafaqat tarixiy, balki falsafiy manba sifatida ham ahamiyatli qiladi.

“Kecha va kunduz” romani klassik adabiyotga xos tarzda epik voqealar ketma-ketligidan iborat emas, aksincha falsafiy qatlamlarga boy. Cho‘lpon bu asarda jamiyat va inson orasidagi murakkab munosabatlarni zamonaviy adabiyotga xos tahliliy yondashuv bilan ifodalaydi. Asardagi vaqt tushunchasi – faqat fon emas, balki badiiy g‘oyaning asosiy markazi hisoblanadi.

Muallif tomonidan yaratilgan “kecha” – o‘zlikdan voz kechgan, ojiz, jaholatda qolgan jamiyat obrazidir. “Kunduz” esa ma‘rifat, ozodlik va shaxsiyat timsolidir. Bu qarama-qarshilik faqat tarixiy davrlar emas, balki inson qalbida kechayotgan ruhiy kurashni ham aks ettiradi.

Cho‘lpon asarda o‘zbek milliy ruhining uyg‘onishini ayollar, ziyolilar, xalq hayoti orqali ko‘rsatgan. Ayniqsa Zebi obrazida ayol shaxsining ijtimoiy cheklovlarga qarshi chiqishi – o‘zbek adabiyotida ilgari ko‘rilmagan hodisa edi. Bu jihatlar asarga madaniy tarix sifatida ham yondashish imkonini beradi.

“Kecha va kunduz” romanida Cho‘lpon vaqt va ruh konsepsiyalarini badiiy-falsafiy darajada tahlil etadi. Vaqt – bu erda tarixiy davr emas, balki g‘oya, ruhiy holat, ongiy o‘zgarishlar manbai

sifatida talqin qilingan. Romanda kechayotgan voqealar orqali milliy ongning uygʻonishi, shaxs erkinligining qadrlanishi va ijtimoiy adolatga intilish gʻoyalari ilgari suriladi.

Asar XX asr boshlaridagi Turkiston jamiyatining inqirozli ruhiy holatini badiiy ifodalagan holda, oʻzbek adabiyotini yangi bosqichga olib chiqdi. Shu jihatdan, “Kecha va kunduz” faqat roman emas, balki tarixiy-madaniy oʻzgarishlar, ruhiy uygʻonishlar va milliy tafakkur shakllanishining adabiy hujjatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Choʻlpon. *Kecha va kunduz*. – Toshkent: Gʻ. Gʻulom NMIU, 2019.
2. Qodirov R. *Oʻzbek modernizmi va Choʻlpon*. – Toshkent: Fan, 2008.
3. Saidov M. *Tarixiy roman poetikasi*. – Samarqand: Zarafshon, 2015.
4. Худайберганава Г. *Чўлпон романида миллий онг ва мафкура*. – Тошкент: 2020.
5. Шамсутдинов Б. *Ўзбек адабиёти тарихи (XX аср)*. – Тошкент: Universitet, 2014.

